

Світлана Сорокіна,
Оксана Завальна,
Тетяна Радієвська

МУЗЕЙ ДО- І РАННЬОЇ ІСТОРІЇ У КИЄВІ (1942–1943): СТРУКТУРА ТА ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

У період гітлерівської окупації Києва колекції Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (ЦІМ) були переміщені до колишнього музею В.І. Леніна (вул. Володимирська, 57), де музей продовжив роботу під назвою Музей до- і ранньої історії. Діяльність установи частково розглянута у дисертації М. Ткаченка [54], робота Крайового інституту до- і ранньої історії висвітлена Т. Себтою [47; 48, 111–127]. Функціонування музею вже частково охарактеризовано авторами [50, 440–464; 51, 288–296].

Для розбору колекцій і побудови нової експозиції музею німецьке керівництво залучало місцевих науковців та технічних працівників. Вивчення особового складу музейних співробітників відкриває цікаву сторінку в історії музею. Це питання не було комплексно розглянуто дослідниками. Згадки про окремих осіб зустрічаються у статтях Г. Станиціної [52, 25–40.], В. Павлової [43, 70–83], Е. Гороховського [27], Л. Строкової [53, 23–46], С. Кота [36, 522–523; 37, 63–82], В. Андреева [19, 32, 33].

Матеріали з історії музею в період окупації доволі фрагментарні. Важливі відомості містяться у спогадах сучасників подій, з яких можна дізнатися не тільки імена співробітників, але й мотивацію і характер їхньої поведінки, фрагменти особистих історій. Так, про місцевих науковців згадує угорський вчений Н. Феттіх [55]. Картину музейного життя під час окупації змалювала Н. Лінка-Геппенер [32, 236–251]. Цінним джерелом є лист-привітання до керуючого музеєм П. Грімма від колишніх співробітниць з нагоди його 80-річчя, написаний 1987 р. [61, 62–66]. Побіжні згадки про місцевих співробітників є у статті Р. Штампфуса [60]. Різномісну інформацію можна отримати з архівних джерел, найбільш повним з яких є документи з наукового архіву НМІУ [9]. Часткова інформація міститься у документах з архіву ІА НАНУ [52, 30]. Уривчасті дані про керівний німецький склад розкидані у різних справах архіву Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга [17].

Мета даної статті – збір і систематизація відомостей про співробітників Музею до- і ранньої історії та введення до наукового обігу документів з архіву НМІУ.

У період окупації музейні приміщення ЦІМ були опечатані 19 жовтня 1941 р., а співробітникам, які до цього часу продовжували виконувати свої обов'язки, вхід до музею був заборонений. Турбуючись про стан музейного зібрання, науковці намагалися потрапити до музейних приміщень. 20 жовтня 1941 р. до Київської міської управи була направлена доповідна записка з проханням допустити на територію Лаври таких співробітників: 1) Всеволода Маєвського, директора Історичного музею, зброезнавця; 2) Єлизавету Яновську, зав. І-м музейним сховищем; 3) Лідію Скобець, зав. II-м музейним сховищем; 4) Валентина Шугаєвського, ученого консерватора; 5) Галяна, ученого препаратора; 6) Надію Геппенер, археолога; 7) Сергія Григор'єва, зав. господарством; 8) Галину Горохолінську, зав. Центральною історичною бібліотекою; 9) Яценко, зав. господарством бібліотеки; 10) Іванченко, столяра-шкляра; 11) Юлію Трубайчук, прибиральницю; 12) Самотучину, прибиральницю» [1, 29]. Більшість означених осіб були співробітниками ЦІМ, частина з яких продовжила працювати у Музеї до- і ранньої історії¹.

У грудні 1941 р. для перегляду та пакування колекцій прибули співробітники Оперативного штабу Н. Феттіх, Д. Ласло, Р. Штампфус і В. Гюлле, у цей період місцевих працівників до роботи не допускали². Лише 12 січня 1942 р. до музею були допущені три місцеві співро-

1 Співробітники ЦІМ В. Шугаєвський, Д. Галян, Н. Лінка-Геппенер і, вірогідно, Г. Іванченко продовжували працювати в музеї. Є. Яновська та Л. Скобець були переведені до Музею українського мистецтва [52, 31]. В. Маєвський – розстріляний в січні 1942 р.

2 Феттіх Н. писав: «Ми боялися, що Шугаєвський або хто інший з працівників музею, дізнавшись від охоронця, що

бітники [55, 107]. З середини січня 1942 р. колекціями опікувалися Р. Штампфус, В. Гюлле та керівник музею П. Грімм. Відтоді почали залучати місцевий персонал. Р. Штампфус так описує цей процес: «Після повернення варто було спочатку розшукати старих наукових і технічних працівників музею, без чийої допомоги впоратися із завданням було неможливо. В археологічному інституті Академії наук знайшлася лише невеличка кількість старих професіоналів на чолі з В.Є. Козловською, якій зараз передали від нас роботи зі збереження і новобудови. З її допомогою також вдалося розшукати старих музейних працівників і техніків. З цими допоміжними силами і певною кількістю підсобних робочих др. Грімм зміг розпочати роботи з пакування в Лаврі»³. Кінцем січня – початком лютого 1942 р. датується лист П. Курінного до керівника відділу культури та освіти Київської міської управи, де згадується про пакування колекцій, у якому, крім 3-х німецьких археологів, брали участь 8 співробітників Історичного музею та 10 техробітників, надісланих райхскомісаром [52, 30]. Цей документ засвідчує, що на той час Історичний музей фінансувався міською управою.

12 березня 1942 р. музей перейшов до відомства цивільного управління під керівництвом Окружного управління до- і ранньої історії (Bezirksamt für Vor- und Frühgeschichte), яке підпорядковувалося генералкомісару. Очолив управління П. Грімм, а штатними працівниками музею були місцеві співробітники. У 1942–1943 рр. особовий склад співробітників змінювався, умовно його можна поділити на німецьке керівництво, наукових співробітників, науково-допоміжний персонал та підсобних робітників.

Німецькі співробітники. Керували музеєм німецькі вчені – свого часу співробітники Оперативного штабу, які під час роботи в Музеї підпорядковувалися цивільному управлінню. Першим керівником був доктор *Пауль Грімм* (1907–1993) – німецький вчений, на час роботи в Києві звільнений від військової служби. З середини січня 1942 р. він керував перевезенням археологічних колекцій ЦІМ з Лаври, а у березні-листопаді 1942 р. очолював Окружне управління до- і ранньої історії. Під його керівництвом була побудована експозиція музею. Восени він повернувся на військову службу. Вчений заслужив велику повагу співробітників, частина з яких листувалася з ним до кінця 1980-х рр. [17; 50; 59, 141–148; 61; 62; 63].

Після від'їзду П. Грімма керівництво Окружним управлінням відійшло до доктора *Йозефа Бенцінга*⁴ – керівника відділу ІІ при генералкомісарі. Оскільки він був фахівцем бібліотечної справи, то не міг повноцінно керувати археологічним музеєм. Наприкінці 1942 р. він написав звіти про стан музею [14, 161, 168–169] В архіві НМІУ зберігаються документи, які подавалися йому на підпис, один з них має оригінальний підпис вченого [9, 16; 51, 293].

Наприкінці 1942 р. у статусі музею відбулися зміни. Розпорядженням райхскомісара від 21 листопада був заснований Крайовий інститут до- і ранньої історії (Landesinstitut für Vor- und Frühgeschichte) [12, 130], до складу якого мав увійти Крайовий музей до- і ранньої історії (Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte) [60, 241]. Однак робочі таблиці співробітників установи до середини січня 1943 р. мали заголовок «Окружне управління», а вже потім – «Крайовий інститут» [9, 7, 9, 11, 13]. У цей період установою керував *Рудольф Штампфус*⁵.

ми працюємо тут, зайдуть до музею і тоді трапиться неприємна ситуація. Ми мали сувору вказівку нікого не впускати. Шугаєвський ще вчора стривожено цікавився долею зібрання і скаржився, що не може дістати ключі від входу. Я не міг йому сказати, що ті ключі лежать в лівій кишені мого плаща. Бідолашній, як би він переживав, коли б довідався, що велике зібрання ми спакуємо і винесемо через загрозу вибуху мін з абсолютно ненадійної лаври, але наразі невідомо, в яке конкретне місце» [55, 54].

3 «Nach der Rückkehr galt es zunächst die alten wissenschaftlichen und technischen Mitarbeiter des Museums ausfindig zu machen, ohne deren Hilfe eine Bewältigung der Aufgabe unmöglich war. Im archäologischen Institut der Akademie fand sich noch eine Anzahl der älteren Fachleute vor, an ihrer Spitze W.E. Koslowska, die sofort von uns für die Bergungs- und Neuaufbauarbeiten übernommen wurden. Mit ihrer Hilfe gelang es auch, die alten Museumsarbeiter und Techniker zu ermitteln. Mit diesen Hilfskräften und einer Anzahl von Hilfsarbeitern konnte Dr. Grimm die Verpackungsarbeiten in der Lawra beginnen» [60, 257].

4 Бенцінг Й. (1904–1981) – спеціаліст з бібліотечної справи, з грудня 1941 р. – співробітник Оперативного штабу в бібліотечній галузі, з 1.03.1942 р. очолював Бібліотеку Академії наук, з 6.06.1942 р. Центральну бібліотеку райхскомісара України, з 1.03.1943 р. – Крайову бібліотеку [42, 159–164; 29, 264].

5 Рудольф Штампфус (1904–1978) – з грудня 1941 р. уповноважений з питань до- і ранньої історії при райхскомі-

Крім згаданих осіб, у музеї влітку 1942 р. опрацьовували етнографічні колекції угорські спеціалісти Л. Надь [15] і Г. Таган [16; 50, 447].

Місцеві співробітники. Під час окупації в Києві лишалося багато науковців [46, 145; 24, 193]. Ткаченко М. зазначає, що німецька влада залучала до роботи в музеях Києва талановитих людей, які за радянських часів зазнали утисків, наводячи приклад В. Козловської [54, 83]. Проте, судячи з джерел, у даному випадку керівництво цікавила виключно фаховість співробітників. Інформація щодо кадрової політики міститься у листі до П. Грімма від його колишніх співробітниць Л. Шиліної, Є. Покровської і Є. Махно [61, 62–66; 50, 456–460]. Вони змальовували картину окупованого Києва та перспективу голодної смерті, що очікувала мешканців міста. Турботу у місцевих науковців викликала і доля археологічних колекцій, серед яких Лаврські зібрання знаходилися у найбільш вразливому стані. На їхню думку, робота музею стала порятунком як для людей, так і для колекцій. За їхніми свідченнями, особисто П. Грімм прийняв на роботу колишніх працівників ЦІМ та Інституту археології (ІА). Німецький вчений не зважав на минуле своїх працівників, нехтував правильним оформленням документів і не віддавав переваги привілейованій категорії фольксдойче. Завдяки його клопотанню, співробітникам виплачували надбавки за хорошу роботу [50, 457]. За роботу в музеї працівники отримували грошові винагороди [9, 22] та продуктові пайки для себе і непрацездатних членів їхніх родин [9, 35–44, 46]. Всі працівники отримали ділянки під городи у дворі музею [32, 245]. Умови праці були дуже важкими, особливо взимку 1942 р.⁶

Деякі дослідники згадують про музейні відділи: з ім'ям Н. Кордиш пов'язують відділ трипільської культури [30, 212]. Іноді називають відділ черняхівської культури [37, 74], який офіційно називався «Готським», про що свідчить перелік його експонатів, складений В. Козловською [9, 54; 51, 292]. Етнографічний відділ вказаний у посвідченні одного з працівників [9, 47]. На нашу думку, відділи відповідали експозиційним залам музею.

Перелік працівників надають два списки з архівів НМІУ (рис. 1) [9, 51; 51, 290, 291] та ІА НАНУ [52, 37–39, рис. 6], які, на думку авторів, датуються кінцем весни – початком літа 1943 р. [51, 291]. Крім того, в ІА НМІУ знаходиться значна добірка документів, що характеризують кадровий склад співробітників: робочі таблиці, лікарняні, довідки про склад родини, робочі посвідчення. Цікаво, що у цих документах є розбіжності у назві місця роботи, які, на нашу думку, виникли тому, що більшість співробітників не знали офіційної німецької назви установи: археологічний музей (4 випадки), історичний музей (1), інститут археології (4), управління (іноді «обласне») у справах археології та давньої історії (8), управління доісторії (або «преісторії») і ранньої історії (3), Генеральний комісаріат (3)⁷.

Після закінчення окупації доля місцевих співробітників склалася по-різному. П. Курінний, В. Козловська, Б. Безвенглінський, Н. Кордиш, В. Шугаєвський виїхали до Німеччини, перші четверо працювали у Крайовому інституті до- і ранньої історії при райхскомісарі України в Гьохштедті. Н. Лінка-Геппенер, В. Мамонов, Л. Шиліна, Є. Покровська, І. Самойловський, Ю. Павлович, С. Горохов, П. Червоненко вже 10–12 листопада 1943 р. були зараховані до ЦІМ

сарі України, з листопада 1942 р. – голова Крайового інституту до- і ранньої історії [30, 66].

⁶ Колишні співробітниця музею згадували: «Незважаючи на дуже холодну зиму, незважаючи на те, що голодні співробітники працювали в неопалюваних приміщеннях на жакливому протяжі, роботи були організовані таким чином (з залученням численних сторонніх робітників і необхідних транспортних засобів), що всі археологічні матеріали з Києва в дуже короткий термін були об'єднані в будівлі сучасного «Будинку вчителя». Сьогодні об'єктивно розглядаючи той час, маємо визнати, що значні цінності минулого нашого народу були врятовані від знищення в період війни» [50, 457]. Штампфус Р. писав: «Необхідно було не тільки проходити щоденний шлях у 3,5 км, але й до цього довго перебувати у приміщеннях, доступних для будь-якої негоди, які обігрівалися тільки печами, розташованими у відділі «Київська Русь», мізерного тепла яких ледь вистачало для розморожування задубілих від холоду кінцівок. Не одні зламані, або знищені вибухом двері, рами і меблі промандрували з часом в пащу цього Молоха, тому що ніякого іншого палива у розпорядження не було. Я також мушу подякувати всім нашим тогочасним співробітникам, які незважаючи на суворі виробничі умови, з великим завзяттям брали участь у порятунку матеріалів» [60, 257].

⁷ Незважаючи на розбіжності у назві установи, жодного разу не застосовані такі терміни як «прадавня» чи «стародавня» історія, які часто зустрічаються в сучасній науковій літературі. Німецькомовні документи завжди чіткі у формулюваннях, тому у визначенні назви установи краще користуватись німецьким варіантом.

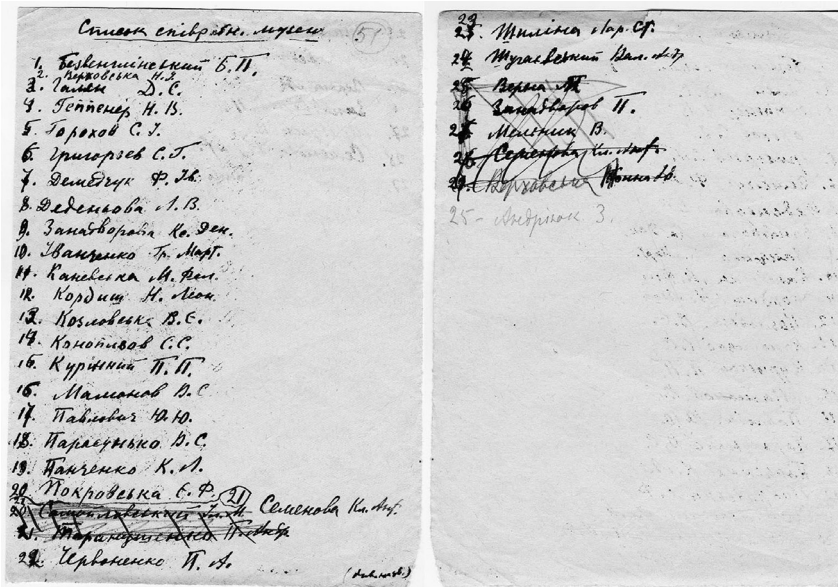

Рис. 1. Список співробітників музею.

[2, 2]. У грудні до них приєдналися Д. Галян та Л. Деденюва. У 1945 р. на роботу був прийнятий В. Парасунько [5, 91]. 15 листопада 1943 р. співробітники ІА Л. Шиліна, Є. Покровська, І. Самойловський звільнилися, щоб повернутися до роботи в цій установі⁸. Одним з напрямів діяльності Історичного музею в той період було виявлення збитків, нанесених окупацією. Для цього була створена комісія, до якої увійшли згадані співробітники⁹.

Наукові співробітники.

1. Безвенгліньський Борис Петрович¹⁰ – український археолог і краєзнавець. Науковий співробітник Музею до- і ранньої історії, згадується в обох списках. Крім того, серед документів є довідка (Ausweis) про членів родини, що знаходяться на утриманні працівника, яка містить таку інформацію: місце роботи – Археологічний інститут; посада – науковий робітник; адреса – вул. Обсерваторна, № 5, кв. 6; члени родини: дружина – Безвенгліньська Лідія Вікторівна, 1893 р. н., підстава утримання – домогосподарка, та син Безвенгліньський Юрій Борисович, 1925 р. н., підстава утримання – студент [9, 41]. Восени 1943 р. Б. Безвенгліньський з родиною виїхав до Німеччини, де працював у Крайовому інституті до- і ранньої історії в Гьохштедті [60, 161].

2. Козловська Валерія Євгенівна¹¹ – відомий український археолог і музейник. Життя та діяльність її добре досліджені [43, 70–83; 39, 62–64; 29, 454]. Як співробітник Музею до- і ранньої

8 За наказом № 4 від 29.11.1943 р.: «§ 4. Звільнити з роботи в Музеї наукових робітників т.т. Шиліну Л.С., Покровську Є.Ф. та Самойловського І.М. з 15.XI-1943 р. в зв'язку з переходом на роботу в Інститут Археології Академії Наук УРСР» [2, 4].

9 Наказ № 1 від 5.01.1944 р. повідомляє: «З метою виявлення збитків нанесених німецько-фашистськими загарбниками Державному Центральному Історичному Музею за час окупації м. Києва утворити Комісію в складі т.т.: т. Бондар І.В. Голова Комісії. Члени Комісії: ст. науковий співробітник Лінка-Гейтнер, ст. науковий співробітник Попенко А.П., фотограф Горохов С.І., реставратор-консерватор т. Галян Д.С., бухгалтер Мамонов В.С. Від Інституту Археології АН УРСР – т. Самойловський І.М., т. Шиліна Л.С., т. Покровська Є.Ф.» [3, 1]

10 Безвенгліньський Б.П. (1893–?) закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Київського університету (1917), до 1920 р. – асистент на кафедрі географії, працював вчителем, служив у фінвідділі (Уманський повіт), з 1924 р. – зав. Уманським музеєм, одночасно викладав у трудшколі та педтехнікумі [11, 2–4]. Брав участь у розкопках у Білогородському лісі біля Умані, досліджував трипільські поселення Майданецьке, Тальянки (1927), в 1930-ті рр. – учасник Трипільської експедиції ІА АН УРСР [40, 37].

11 Козловська В.Є. (1889–1956) – навчалася у Київській жіночій гімназії, закінчила Історико-філологічний ф-т Вищих жіночих курсів, працювала в Археологічному музеї при курсах, згодом була обрана його зберігачем. За ініціативи М. Біляшівського була залучена до упорядкування фондів музею у Городку на Волині (1911) [39, 62–64]. Польовий археологічний та музейний досвід набувала у В. Хвоики, після смерті якого (1914) – зберігач ар-

історії згадується в обох списках. Серед документів НМІУ зберіглася її довідка (Ausweis): місце роботи – Управління по археології по Генеральному комісаріату; посада – археологічний науковий робітник; адреса – Мала Володимирська, № 46, кв. 5; член родини – мати Козловська А.О., 1860 р. н., підстава утримання – вік (рис. 2) [9, 36].

AUSWEIS
Д О В І Д К А

Hiermit wird bestaetigt, dass Kozłowska B. E.
Цим підтверджується, що (Name) (Beruf)
(прізвище) (звання)
археолог наук. роб.

wohnhaft in der M - Wolodymyrska 46 Strasse,
№ 46 W. 5 der/die bei Державн. муз.
ч. пом. та працює дул.

археол. по Генер. коміс. beschaeftigt ist, folgende
Angehoerige unterhaelt:
має таких утриманців:

Lfd. Nr. № за чергою	Name, Vorname u. Vatersname des Angehoerigen Прізвище, ім'я та по батькові утриманця	Geb. Рік народження	Verwandtschaftsverhaeltnis Яке споріднення	Warum muss Unterhalt gewahrt werden Підстава для перебування на утриманні
1	<u>Kozłowska A.</u>	<u>1860</u>	<u>мать</u>	<u>вік</u>
2				
3				
4				
5				

Zahl der unterhaltsberechtigten Angehoerigen in Worten: одна
Кількість утриманців, що мають право на утримання, словами:

Hausverwalter oder Besitzer (Unterschrift – підпис)
Керівник будинку або домовласник

Familienvorsteher (Unterschrift – підпис)
Голова родини

Ich erklaere, dass ich mich fuer unrichtige Angaben nach den Bestimmungen des Kriegszeitgesetzes strafbar mache. Insbesondere habe ich zu achten, dass, fuer jede unterhaltsberechtignte Familie nur ein Ausweis ausgestellt wird.

Мені відомо, що за неправильні відомості я підлягаю карі за постановами закону воєнного часу. Особливо я повинен вважати на те, аби давати тільки одну довідку для кожної родини, що має право на утримання.

Hausverwalter oder Hausbesitzer (Unterschrift – підпис)
Керівник будинку або домовласник

Рис. 2. Ausweis В. Є. Козловської.

В. Козловська обліковувала нові надходження. Зокрема до «Каталогу Хвойки» нею записані №№ 39183–39185. 1943 р. вона емігрувала до Німеччини, працювала у Крайовому інституті до і ранньої історії у Гьохштедті [60, 162]. Подальша її робота була пов'язана з діяльністю УВАН в еміграції. Після перебування в Європі вона виїхала до Канади, потім – до США. Померла у 1956 р. в Нью-Йорку [43, 80].

3. Кордиш Неоніла Леонівна¹² працювала в Історичному музеї з 1926 р., у 1932–1935 рр. навчалася в музейній аспірантурі [57, 293–294],], після закінчення якої продовжувала працювати в музеї до 1939 р. Про зустріч з нею у грудні 1941 р. згадував Н. Феттіх [55, 57]. Як співробітник Музею до- і ранньої історії вона згадується в обох списках працівників. Дослідники вважають, що вона очолювала відділ трипільської культури [30, 212]. Також Н. Кордиш допомагала у створенні археологічної виставки в Харкові у листопаді 1942 р., що відмітив у промові О. Венднагель: «Підрозділи вермахту сприяли оснащенню виставки, залучаючи до цього професіоналів. Певна річ, це були передусім українські спеціалісти, які стали на службу даній

хеологічного відділу Київського художньо-промислового та наукового музею. Була членом археологічної секції УТН (Київ), членом Археологічного комітету ВУАН і головою Трипільської комісії ВУАК (1925–1930). Очолювала Археологічний музей ВУАН (1930–1933). У період реорганізації ВУАН призначена зав. відділу феодалізму СІМК (1932–1933) [43, 70–83]. Як науковий консультант залучена до роботи в Комісії з передачі матеріалів з ПМК до ЦІМ у 1936 р., автор «Коротких відомостей про основні комплекси експонатів з архівними джерелами та бібліографією» [8]. Напередодні війни (1940–1941) дослідниця стала членом Комісії з вивчення історії Києва (ІА АН УРСР).

12 Кордиш (за чоловіком – Головка) Н.Л. (1902–1996) – закінчила Київський інститут народної освіти (1930), у 1939–1941 рр. – ст. наук. співроб. Ін-ту археології. Брала участь у розкопках поселень Коломийщина I та Володимирівка [23, 246–247].

справі з ретельністю, старанністю та самовідданістю, як, насамперед, керівник Українського історичного музею пан Рудинський¹³, а серед жінок – фрау проф. Кордиш з археологічного музею Києва, інші українські працівники» [31, 230]. Крім того дослідницю згадує Н. Лінка-Геппенер, як молода археолог, яка погодилася виїхати з німцями [32, 250]. Н. Кордиш та її чоловік виїхали до Німеччини, де працювали в Крайовому інституті до- і ранньої історії [60, 161, 162]. Згодом вона переїхала до США, де стала членом Українського вільного університету (Нью-Йорк), членом Українського історичного товариства, очолила Кабінет археології та антропології при історичній секції УВАН, померла в 1996 р. [30, 212].

AUSWEIS
Д О В І Д К А

Hiermit wird bestatigt, dass
Цим підтверджується, що

Зам. Керуло
Name (Name) (Beruf)
(прізвище) (звання)

wohnhaft in der Strasse,
що мешкає по вул.

Nr. W. der/die bei
№ пом. та працює

Укр. по сім'яв. до історичного музею
Angehörige untertaelt:
має таких утриманців:

Lfd. Nr. № за чергою	Name, Vorname u. Vatersname des Angehoerigen Прізвище, ім'я та по батькові утриманця	Geb. Рік на- родження	Verwand- schafts- verhaelt- nis Яке спо- віднення	Warum muss Unterhalt ge- wahrt wer- den Підстава для перебування на утриманні
1	<i>Куріна М. П.</i>	<i>1885</i>	<i>сестра</i>	<i>брак</i>
2				
3				
4				
5				

Zahl der unterhaltsberechtigten Angehoerigen in Worten: *одна*
Число утриманців, що мають право на утримання, словами:

№ 149
Hausverwalter oder Besitzer
Керівник будинку або домовласник (Unterschrift—підпис)

№ 149
Familienvorsteher
Голова родини (Unterschrift—підпис)

Es ist mir bekannt, dass ich mich für unrichtige Angaben nach den Bestimmungen des Kriegszeitgesetzes strafbar mache. Insbesondere habe ich darauf zu achten, dass für jede unterhaltsberechtignte Familie nur ein Ausweis ausgestellt wird.
Мені відомо, що за неправильні відомості я підлягаю карі за постановами закону воєнного часу. Особливо я повинен вважати на те, аби видавати тільки одну довідку для кожної родини, що має право на утримання.

№ 149
Hausverwalter oder Hausbesitzer
Керівник будинку або домовласник (Unterschrift—підпис)

Рис. 3. Ausweis П. П. Курінного.

4. Курінний Петро Петрович¹⁴ – відомий український археолог, життя та діяльність якого в довоєнний період та після еміграції добре досліджені [45, 94–105; 26, 5–21; 36, 522–523; 52, 25–40], хоча період окупації недостатньо висвітлений. З Історичним музеєм його доля перетнулася в кінці 1930-х рр. Після арешту (1933) і заборони на п'ять років працювати за фахом П. Курінний – науковий консультант в ЦІМ та ст. науковий співробітник в ІА, де працював до 1941 р. У період окупації співпрацював з Музеєм-архівом переходової доби. Про Курінного П. згадує Н. Лінка-Геппенер [25, 160]¹⁵. Як співробітник Музею до- і ранньої історії П. П. Курін-

13 Рудинський Олег Михайлович (у нім. документах інколи позначений як Руденський) – співроб. Харківського обл. краєзн. музею, під час окупації Харкова – кер. Музею Слобожанщини при міській управі Харкова (1941) [31, 211–212].

14 Курінний П. П. (1894–1972) – учень Д. Щербаківського, закінчив Київський університет св. Володимира (1917), проходив практику в Музеї старожитностей та мистецтв. Один з фундаторів Комітету охорони пам'яток старовини в Києві (1917), фундатор та перший директор соціально-історичного музею в Умані. З 1924 р. – директор Музею культур і побуту в Лаврі, згодом – директор Всеукраїнського Музейного Городка (1926–1933); дійсний член ВУАКу (1924), вчений секретар (1929), дослідник трипільської та білогородської культур [41, 288–289].

15 «...Человек большой энергии и ловкости... Очень высокий, худощавый, с красивой головой и умными, лукавыми глазами, он умел обворожить своей любезностью, пониманием и вниманьем... Когда началась вторая мировая война, Куринный эвакуировался на восток. Однако вскоре после захвата немцами Киева он вновь очутился в столице Украины. Его вторая жена Денбская была по происхождению немкой, а поэтому записалась в число так. наз. «фолькс-дейч». По законоположению оккупантов, каждая семья была неделимой, а поэтому, если жена объявляла себя немкой, то и муж принимал такую же национальность. И Куринный стал фолькс-дейч – немцем по проис-

ний згадується в списках з НМІУ та ІА НАНУ. Він займав посаду заступника керуючого. Серед документів НМІУ зберігається довідка № 292 від 29 липня 1942 р.: «Довідка. Управління Києво-Печерської Лаври цим свідчить, що гр. Курінна Марія Петрівна мешкає в 41 корпусі, прим. 5 в Лаврі, 57 років, знаходиться на утриманні свого брата Курінного П.П., заступника директора Музею. Видано для пред'явлення по місцю роботи гр. Курінного П.П. (Підпис – Директор управління К.- П. Лаври)» [9, 24]. Довідка (Ausweis) (рис. 3) містить таку інформацію: місце роботи – Управління по справах доісторії та ранньої історії; посада – зам. керуючого; член родини – сестра, Курінна М.П., 1885 р. н.; підстава утримання – вік [9, 35]. У 1943 р. П. Курінний емігрував до Німеччини, де працював у Крайовому інституті до- і ранньої історії [60, 162, 163]. Пізніше став професором Українського Вільного університету, дійсним членом НТШ, головою УАН в Німеччині, членом редакційної колегії журналу «Український історик» (США). Помер у 1972 р. в Мюнхені [41, 288–289; 45, 98–99].

5. *Лінка-Геппенер Надія Володимирівна*¹⁶ – музейник та археолог, з 1939 р. працювала у ЦІМ, з 1940 р. – зав. відділом «Київська Русь». В автобіографії вона писала: «В Историческом Музее я проработала до сентября 1941 г., когда Киев был оккупирован немецкими фашистами. В начале войны, мой муж был мобилизован в Красную Армию, как врач, и срочно выехал по назначению. Я осталась в Киеве и продолжала работать в Музее по охране музейных ценностей, т.к. Музей не был эвакуирован из Киева. Эвакуироваться из Киева самостоятельно я не смогла, т.к. на руках у меня была 76-летняя мать, парализованная, совершенно больная. Она умерла в 1944 г. В период временной оккупации я сначала жила продажей своих вещей, но в конце 1941 г., мне стали угрожать мобилизацией в Германию. Я не хотела работать по специальности и поэтому поступила в декабре 1941 г. на должность секретаря отдела птицеводства в кооперативную организацию «Вукоопспілку». Через некоторое время, поскольку я до некоторой степени владею немецким языком, с меня стали требовать переводов с русского на немецкий язык статей по огородничеству и птицеводству. Я не соглашалась работать над переводами и в марте 1942 г. уволилась из «Вукоопспілки». Чтобы не работать в Германии я поступила на работу в Археологический музей, где выполняла техническую работу. Я считала, что работа в музее никак не может содействовать немецкой армии. С конца 1942 г. в связи с успехами Красной Армии, музейные материалы начали упаковывать и переносить в подвалы, ввиду бомбардировки с воздуха, я старалась сохранить музейные ценности и прятала их от фашистов. В сентябре 1943 г. на меня поступил донос в Гестапо, и мне было приказано ехать в Германию. Я скрывалась в нескольких квартирах на «запретной зоне», откуда немцы сселили всех жителей. После освобождения Киева от немецких оккупантов 12.XI.1943 г. я вернулась на работу в Исторический Музей, где и работаю до сих пор в качестве заведующей отделом «Киевская Русь». Як свідчить особова справа, Н. Лінка-Геппенер працювала в Музеї до- і ранньої історії з 1 квітня 1942 р. до 1 жовтня 1943 р., вірогідно, як науковий працівник: у 1943 р. нею зроблена частина записів в інвентарній книзі музею – т. зв. «Каталозі Хвойки» [51, 292]. Її прізвище згадується в обох списках співробітників. Після закінчення окупації наказом № 2 від 15.11.1943 р. вона була зарахована науковим співробітником до Історичного музею¹⁷, де працювала до 1951 р. 1 квітня 1944 р. призначена завідувачем відділу «Київська Русь» [3, 7]. У 1957–1963 рр. очолювала архівний відділ ІА АН УРСР, досліджувала слов'янські пам'ятки; підготувала у співавторстві огляд наукових фондів С. Гамченка і Хв. Вовка. Померла в Києві у 1981 р. [20, 106].

6. *Мамонов Валер'ян Семенович* в Музеї до- і ранньої історії працював з етнографічними колекціями, зазначений в обох списках. Н. Лінка-Геппенер згадує його серед співробітників музею як етнографа, що живе в одному з нею районі [32, 251]. З 1943 р. – науковий співробітник етнографічного відділу Історичного музею¹⁸. З січня 1944 р. – головний бухгалтер [3, 1],

ходженню... Когда Советская армия подходила к Киеву, Куринный, охваченный паникой, спешно бежал с немцами, сознавая, как он сам говорил, что советские солдаты повесят его на первом фонаре» [25, 146, 160].

16 Геппенер (за чоловіком Лінка) Н. В. (1896–1981) до війни працювала у Всеукраїнському музейному містечку.

17 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§1. Призначити на посаду в.о. ст. наукового робітника Центрального історичного музею т. Геппенер-Лінка Н.В. з 12/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

18 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§3. Призначити на посаду в.о. наукового робітника ЦІМ тов. Мамонова Валер'яна Семеновича з 12/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

з 1 липня 1944 р. – зав. експозиційним відділом етнографії (за сумісництвом) [3, 83]. У жовтні 1945 р. В. Мамонова призначили відповідальним за побудову етнографічної експозиції [5, 85зв]. Він запросив на тимчасову допомогу В. Парасунька [5, 91], з яким збирав експонати для етнографічної виставки [6, 55, 66]. Проте 1 жовтня 1946 р. обидва були звільнені «за незабезпечення належним керівництвом відділу етнографії в підготовці виставки до відкриття» [6, 93].

Рис. 4. Співробітники музею: Н.В. Лінка-Геппенер і І.М. Самойловський (малюнок Ю. Ю. Павловича).

7. *Махно Євгенія Володимирівна*¹⁹ у 1942 р. працювала у Музеї до- і ранньої історії. Є. Гороховський зазначає, що вона залишилася в Києві з маленькою дитиною, і що П. Грімм, взявши її на роботу, врятував від голодної смерті [27]. Г. Бузян зазначає, що Є. Махно народила дочку в окупованому Києві [22, 317]. Є. Махно була одним з авторів листа-вітання до П. Грімма [61, 63–66], у якому згадується доля вагітної співробітниці: «Цю винагороду²⁰ отримували без винятку всі співробітники, навіть одна співробітниця, яка внаслідок інтоксикації під час вагітності лежала у лікарні. Навіть більше, після народження дитини їй оплатили двомісячну відпустку» [50, 458]. Як зазначає Г. Бузян, Є. Махно згадувала, що під час вагітності в окупованому Києві страждала на токсикоз, що і дає змогу пов'язати цей уривок з листа з долею самої Є. Махно. За свідченням Н. Лінки-Геппенер, П. Грімм віддавав вагітній співробітниці частину свого пайка [32, 237]. Побіжно робота дослідниці в музеї згадується у статті С. Кота і Ю. Коренюка: «... до роботи в цьому закладі²¹ залучили тоді ще молоду, проте вже відому з фахового боку дослідницю-археолога Євгенію Махно, яка готувала експозицію відділу черняхівської культури» [37, 74]. За усним повідомлення Г. Бузян, після народження дитини Є. Махно покинула Київ: у списках

19 Махно Є.В. (1913–1992) – відомий археолог, дослідниця черняхівської культури. У 1935–1939 рр. навчалася на іст. ф-ті Київ. держ. ун-ту ім. Шевченка. З 1939 р. працювала в ІА, де стала асистенткою В. Петрова [18, 108].

20 Надбавку до платні за хорошу роботу.

21 Музей до- і ранньої історії

співробітників 1943 р. її прізвища немає. З липня 1944 р. відновила роботу в ІА [28, 184; 29, 36; 18, 109], де вела активні польові дослідження. У 1949 р. захистила кандидатську дисертацію. Її успішна археологічна діяльність продовжувалася аж до самої смерті у 1992 р.

8. *Павлович Юрій Юрійович*²² – відомий етнограф і художник; його малюнками проілюстровано «Провідник по археологічному відділу» В. Козловської (1928) [33]. Як співробітник Музею до-ранньої історії згадується у списку НМІУ. Він був автором двох різдвяних листівок, якими співробітники музею привітали дружину та дітей П. Грімма [58], у тексті однієї з яких зазначається: «*Передайте Вашим дітям маленькі різдвяні листівки, намальовані нашим старим художником Павловичем*» [63; 50, 455]. Під час окупації художник замальовував місто, а після звільнення Києва у акварелях зафіксував вигляд зруйнованого Університету. В одному з саморобних альбомів з наклеєними малюнками²³ є маленькі портрети співробітників музею Н. Лінки-Геппенер і І. Самойловського (рис. 4) [51, 291]. Після окупації Ю. Павлович працював науковим співробітником в Історичному музеї,²⁴ з 1 серпня 1944 р. – зав. експозиційним відділом «Історія Києва» [3, 83], де працював до звільнення за станом здоров'я у 1946 р. [6, 97]. У 1947 р. художник помер у Києві.

9. *Парасунько Василь Семенович*²⁵ як співробітник Музею до- і ранньої історії згадується в обох списках, обіймав посаду наукового співробітника відділу етнографії.

У особовій справі він так описує свою долю: «*В октябре при выходе из окружения в Полтавской обл. в тыл немцам заболел и был оставлен, вследствие чего оказался на оккупированной немцами территории. С мая месяца 1942 г. и до июля 1943 г. работал по збереженню²⁶ уцелевших остатков этнографического музея. После этого бежал из Киева на территорию, оккупированную румынами (с. Озаринцы Винницкая обл.) где нелегально доживал до прихода Красной Армии (март 1944 г.)*» [4, 44].

У архіві НМІУ зберігається довідка (Ausweis): місце роботи – Управління преісторії та ранньої історії при Генералкомісаріаті; посада – науковий робітник. Адреса: Куренівка, Луговий завулок, № 21, кв. 1; член родини – син Парасунько Левко Васильович, 1928 р. н.; підстава утримання – малолітній і кволе здоров'я [9, 46]. В. Парасуньку належить двомовне посвідчення від 6.01.1943 р., український варіант якого повідомляє: «*Округове управління в справах Археології*

22 Павлович Ю.Ю. (1872–1947) закінчив юр. ф-т Київ. ун-ту, одночасно навчався в худ. школі М. Мурашка. Пізніше був співроб. Кабінету антропології та етнології. Проводив етнограф. дослідження в 1920-х рр. на Чернігівщині у с. Старосілля та на Уманщині у с. Сушківка. Брав постійну участь у роботі Музею народознавства при Відділі етнології Кабінету, для якого виготовляв малюнки і фотографії. Автор метод. програми-запитальника «Народні одяги, взуття, зачісування, прикраси». У 1930-ті рр. – художник в ІМК АН УРСР [35, 63, 67; 21, 5–7].

23 Портрети містяться в альбомі «Типи населення м. Києва. Записи 28-го вересня 1943 р. та записи за січень, лютий та березень 1944 р. Вулицький побут» (М-1179).

24 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§10. Призначити на посаду в.о. ст. наукового робітника художника т. Павловича Юрія Юрійовича з 15/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

25 У особовій справі зазначено, що Парасунько В. народився 12.04.1902 р. в с. Озаринці Могилівського р-ну Вінницької обл. Національність – українець, походження – селянське, основне заняття – викладання, безпартійний. З січня по травень 1921 р. працював вчителем Лікнепу в с. Конева; з липня 1921 р. до лютого 1922 р. працював вчителем-груповодом у школі при дитячому домі в м. Могилів-Подільський. З грудня 1922 р. до березня 1923 р. продовжував вчителювати при товаристві Червоного Хреста. З вересня 1923 р. викладав українську мову і літературу в старших класах 7-річної трудової школи. З вересня 1924 р. до січня 1926 р. – на військовій службі у 6-му полку зв'язку в м. Києві. З березня 1926 р. до березня 1929 р. – секретар Етнографічного товариства в м. Києві. У липні 1929 р. закінчив літературно-лінгвістичний відділ КІНО. З липня 1929 р. до серпня 1930 р. – наук. співроб. діалектологічної Комісії УАН. З серпня 1930 р. до серпня 1933 р. – наук. співроб. Ін-ту мовознавства, де вивчав діалекти. З жовтня 1933 р. до листопаду 1934 р. – технік Управління зв'язку Київського центрального телеграфу. З листопаду 1934 р. до листопаду 1939 р. – у засланні, де працював механіком трансляційного вузла. З серпня 1940 р. до липня 1941 р. – старший викладач Черкаського пед. ін-ту по кафедрі мовознавства. З липня до жовтня 1941 р. – зв'язківець Червоної Армії. Також у особовій справі зазначено, що він погано знав німецьку. Родичі: дружина Павлюк Анна Іванівна і син Леонтій. Адреса проживання: м. Київ, вул. Фрунзе 109, кв. 21 [4, 43–46]. У 1930-х рр. В. Парасунько зазнав репресій, його мовознавчі статті були визнані контрреволюційними, йому заборонили жити в Києві і працювати за фахом та запропонували змінити професію на «*революційний пафос з електродротом*» [56, 29–33].

26 У документах, що публікуються, збережена орфографія оригіналу.

та Давньої Історії при Генералкомісарі. Київ, 6.І.1943 р. Посвідчення. Пред'явник цього, науковий співробітник Етнографічного відділу Округового Управління в справах до- і ранньої історії м. Києва п. Парасунько Василь Семенович дійсно є у відпустці і йде до себе додому до м. Озаринець Могилевської Округи Каменець-Подільської області за своїми науковими матеріалами. Керівник Округового управління. Секретар»²⁷ [9, 47]. Н. Лінка-Геппенер згадувала його як етнографа, що жив в одному з нею районі. З березня 1944 р. до вересня 1945 р. В. Парасунько як солдат Червоної Армії пройшов Румунію, Угорщину, Чехословаччину і Австрію, закінчив військову службу перекладачем при штабі. 20 жовтн 1945 р. тимчасово прийнятий до Історичного музею на посаду старшого наукового робітника відділу етнології на допомогу завідувачу відділу В. Мамонову для побудови експозиції. У особовій справі є його заява: «Прошу призначити мене на тимчасову роботу науковим робітником у відділ етнографії в/музею. Побут України стоїть об'єктом моїх наукових студій з історії культури вже давно, у практиці мені доводилося працювати коло музейних збірок теж довго і я гадаю, що можу допомогти музеєві у справі влаштування виставки. 19.X.1945»²⁸ [4, 46]. З Інститутом етнографії він був відряджений в експедицію до Ужгорода (20.12.1945–20.01.1946 р.) [5, 119]. Звільнений з роботи 1 жовтня 1946 р. разом з В. Мамоновим [6, 84, 93]. За свідченням Л. Філонова, В. Парасунько у віці 87 років мешкав у Києві разом з дружиною.

10. Покровська Євгенія Федорівна²⁹ як працівник Музею до- і ранньої історії згадується в обох списках співробітників. Про її роботу в археологічному музеї під час окупації згадується в некролозі [44, 155]. Вона є одним з авторів листа-привітання до П. Грімма [61]. У 1943 р. відновила роботу в ЦІМ на посаді молодшого наукового співробітника³⁰, але через три дні звільнилася у зв'язку з переходом на роботу до ІА, до відділу скіфських племен і античних міст [28, 184; 29, 36]. У 1953 р. захистила кандидатську дисертацію і продовжувала наукову діяльність до виходу на пенсію у 1963 р. Померла у 1995 р. в Києві [44, 155; 49, 4–8].

11. Самойловський Ілля Михайлович³¹ – як співробітник Музею до- і ранньої історії згадується у списку НМІУ (прізвище закреслено). В музеї він займав посаду наукового робітника. У грудні 1941 р. з ним зустрічався Н. Феттіх [55, 57]. В. Козюба повідомляє, що І. Самойловський працював в музеї з січня 1942 р.: розбирав матеріали з власних розкопок Корчуватівського могильника. Внаслідок конфлікту зі Р. Штампфусом через розходження в інтерпретації могильника був звільнений з роботи 1.05.1943 р. [34, 125–127]. Він здійснював археологічний нагляд за земляними роботами у Києві в червні 1942 р. [52, 35, 36]. У фондах НМІУ зберігається портрет І. Самойловського роботи Ю. Павловича [51, 291]. Після окупації повернувся на роботу до ЦІМ³², проте через три дні звільнився у зв'язку з переходом до ІА [28, 184, 185; 29, 36]. У 1946 р. захистив кандидатську дисертацію і продовжував археологічну діяльність в ІА до виходу на пенсію у 1955 р. Вчений помер у 1973 р. в Києві.

27 Нім. варіант: «Der Generalkommissar in Kiew Abteil. II-i. Bezirksamt für Vor- und Frühgeschichte. Kiew 6/I 1943 J. Ausweis. Der Vorzeiger dieses Ausweises Wissenschaftlicher Mitarbeiter der Volkskundeabteilung des Bezirksamtes für Vor- und Frühgeschichte in Kiew Parassunko Wassil Semenowitsch ist vom 5/I bis zum 15/I 1943 beurlaubt und reist nach seine Heimat – Dorf Osarinez, Mogilew-bezirk, Kamenez-Podolsk Gebiet, um seine wissenschaftliche Materialien zu holen. Leiter des Bezirksamtes für Vor- und Frühgeschichte».

28 У наказі директора Миколаєнко зазначається: «Призначити старшим науковим робітником в допомогу зав. відділу етнографії т. Мамонову В. С. на час побудови Етнографічної виставки, до 1/1-1946 р. т. Парасунька Василя Семеновича з оплатою за штатним розписом. Підстава: Заява т.» [5, 91].

29 Покровська Є. Ф. (1904–1995) – відомий археолог, спеціалізувалася з раннього залізного віку. 1931 р. закінчила музейний ф-т Київського худ. ін-ту. З 1938 р. працювала в ІА у скіфо-сарматському відділі, брала участь у розкопках Немирівського, Гаврилівського і Шарпівського городищ [44, 154–155].

30 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§5. Призначити на посаду молодшого наукового робітника Покровську Євгенію Федорівну з 12/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

31 Самойловський Ілля Михайлович (1881–1973) – відомий археолог, закінчив іст.-філ. ф-т Харківського ун-ту та Московський археологічний ін-т. У 1920-х рр. працював у ВІМ. З 1935 р. – штатний наук. співроб. ІІМК УАН, брав участь у археологічній експедиції на Дніпрельстані, дослідженнях арх. пам'яток Києва [34, 125–126].

32 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§6. Призначити на посаду наукового робітника тов. Самойловського Іллю Михайловича з 12/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

12. *Шиліна Лариса Степанівна* як співробітник Музею до- і ранньої історії згадується в обох списках. Одна з авторів листа до П. Грімма [61]. Після закінчення окупації була прийнята молодшим науковим співробітником ЦІМ³³, проте через три дні звільнилася у зв'язку з переходом на роботу до відділу археології первісного суспільства ІА [29, 36].

13. *Шугаєвський Валентин Андрійович*³⁴ лишився в окупованому Києві і у вересні 1941 р. згадується у «Списку установ відділу культури та освіти Київської міської управи» як директор Лаврського музею [38, 95]. Взимку 1941–1942 рр. виявляв значний інтерес до долі колекції Історичного музею, про що згадує Н. Феттіх [55, 54, 58, 69], якому вчений допомагав рятувати експонати з-під руїн Успенського собору [55, 132, рис. XX]. Під час окупації брав участь у наукових пленумах Музею-архіву переходової доби, працював в Комісії з розгляду української національної емблематики. В. Шугаєвського було внесено до переліку цінних наукових кадрів, які залишалися у Києві³⁵. Як співробітник Музею до- і ранньої історії В. Шугаєвський є в обох списках. Серед документів НМІУ є і його лікарняні листи. Перший виданий 1-ю міською поліклінікою 27 липня 1942 р.: діагноз – стенокардія; кому – Генеральний комісаріат; адреса проживання – Лютеранська 21а/21 [9, 32]. Другий лікарняний з 31 серпня до 1 вересня 1942 р. (рис. 5) – з тієї ж поліклініки: адреса проживання – Лютеранська 21а/21; вік – 58 років; діагноз – ентероколіт; режим – лежачий; місце роботи – Генеральний комісаріат [9, 29]. Ще один лікарняний за 11 вересня 1942 р. написаний на клаптику паперу зі штампом «І К. М. Поліклініка»: «У п. Шугаєвського В. миокардит, энтероколит хронич. и упадок сил. Желательно отдых в ближайшие дни на 3-4 недели» [9, 27]. Крім того, є довідка (Ausweis) від 31 липня 1942 р.: місце роботи – Історичний музей; посада – науковий робітник; адреса – вул. Лютеранська, № 21-а, кв. 21; члени родини – дружина П.Г. Шугаєвська, 1898 р. н. і дочка А.В. Шугаєвська, 1930 р. н. [9, 37].

Наприкінці вересня 1943 р. вчений виїхав до Львова, де впорядковував записки до топографічного зведення знахідок римських монет. У 1944 р. у Празі читав лекції, був членом Чеського нумізматичного товариства. У 1945 р. працював в Українській вільній академії наук (УВАН). У 1947 р. виїхав до США, брав участь у підготовці «Енциклопедії українознавства». Помер В. Шугаєвський 2 листопада 1966 р. [29, 651; 38, 95, 96].

Науково-допоміжний персонал. З науковим складом співробітників тісно пов'язаний науково-допоміжний персонал, до якого належать такі працівники.

1. *Верховська Нонна Іванівна* – перекладач, є в обох списках співробітників. Згадується Н. Лінкою-Геппенер як перекладач, яка сильно ніяковіла перед німцями, тому через неї було важко з ним спілкуватися [32, 236, 237].

2. *Галян Данило Семенович* працював у ВІМ як препарататор у 1920-х рр., наприкінці 1925 – поч. 1926 р. – музейний наглядч [10, 23в]. У протоколі засідання Музейного комітету ВІМ за лютий 1926 р. зазначено, що Д. Галян працював у відділах Історико-побутовому і Народного мистецтва під керівництвом Д. Щербаківського [10, 26]. У 1930-х рр. він згадується як препарататор³⁶. У доповідній записці від 20.10.1941 р. його як ученого-препарататора називають серед співробітників, яким просять дозволити вхід на територію Лаври [1, 29]. Як співробітник

33 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§4. Призначити на посаду молодшого наукового робітника ЦІМ Шиліну Ларису Степанівну з 12/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

34 Шугаєвський В.А. (1884–1966) – нумізмат, археолог та історик, до революції працював у Ермітажі як вільнонайманий інвентаризатор. У 1920-х рр. працював в Чернігові, проводив археологічні розвідки та розкопки, систематизував нумізматичну колекцію Держмузею. З 1926 р. зарахований до Всеукраїнського музейного містечка. Після смерті В. Ляскоронського – зав. від. нумізматики (Нумізматичний музей за документами НКО). У 1933 р. два місяці перебував в ув'язненні. Пізніше обійняв посаду зав. відділом нумізматики в ЦІМ, через 6 років «добровільно» звільнився, наприкінці 1940 р. організував Кабінет нумізматики при іст. ф-ті Київського держ. ун-ту, читав лекції аспірантам-історикам [38, 88–96].

35 У звіті про наукові установи від 3.02.1942 р. зазначається: «Професор Шугаєвський вважається визначним нумізматом» [13, 250].

36 Наприклад, Д. Галян згадується в акті перегляду фондового приміщення в підвалі, в якому зберігалися ящики з археологічними речами від 23.01.1932 р. [7, 4]; в акті від 25.04.1932 р. про відкриття сховища дорогоцінностей і відбір експонатів для експозиції феодалізму [7, 15] і в акті від 21.04.1932 р. [7, 21, 25].

Музею до- і ранньої історії вказаний в обох списках. У архіві НМІУ є довідка (Ausweis): місце роботи – Археологічний музей; посада – «препаратчик»; адреса – Цитадель 11, № 64, кв. 5; член родини – дружина Галян Євдокія Володимирівна, 1890 р. н., підстава утримання – хатня господарка [9, 38]. Після окупації у грудні 1943 р. повернувся на роботу до ЦІМ³⁷ як реставратор, з наступного року – зав. господарською частиною [3, 2], 27 березня 1944 р. звільнився [3, 8].

Листок непрацездатності ВЯ № 051288

Листок непрацездатності ВЯ № 051288

Виданий 21/III 1943 (місяць) 1943 (рік) 477 Гаягородск. п.ка

Карта огляду № Шифр лікаря 1200

Шугаєвський Валентин Андреевич (прізвище, ім'я та по батькові) Муж. Жін. Рік народження 58

Діагноз 1. Нитеро-кошиц

ВІД НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Нещасний випадок Карантин Доглядний хворого Доподогосовий період Переробка цілогоді Повторна іспитовна пологи і пологи

РЕЖИМ: місяць

Звільнення від роботи

З якого числа По яке число включно Планс лікаря

21/III 1943 27/III 1943 М. П. 1200

ПРИСТУПИТИ ДО РОБОТИ

В (власне здоров'я)

Назва підприємства, установи, господарства (ст. ф. х.) Таблиця №

Прізвище (ст. ф. х.) (ст. ф. х.)

Характерний зв.

ЗВІДНОВАТЬСЯ ЛІКУВАЛЬНОЮ УСТАНОВОЮ

ЗВІДНОВАТЬСЯ ЛІКУВАЛЬНОЮ УСТАНОВОЮ

Рис. 5. Лікарняний В.А. Шугаєвського.

3. *Горохов Савелій Іванович* – фотограф, згадується в обох списках співробітників Музею до- і ранньої історії. У архіві НМІУ зберігається форма № 2 продовження листа непрацездатності (20–31 січня 1943 р.): адреса Н[абережно] Крещ[атицька], 1–9; діагноз – загострення бронхіальної астми, рекомендований режим – постільний; вік – 54 роки, місце роботи – Музей Археології, посада – фотограф [9, 30]. Крім того, наявна довідка (Ausweis): місце роботи – Управління по справах археології і давньої історії; посада – фотограф; адреса – Набережно-Хрещатицька, № 1/16, кв. 9; член родини – дружина А.П. Горохова, 1895 р. н., підстава утримання – домогосподарка [9, 42]. Після окупації С. Горохов був прийнятий на роботу до Історичного музею³⁸ завідувачем фотолабораторії. Проте вже в жовтні 1945 р. лабораторію очолив Б.Д. Степченко [5, 91].

4. *Григорьев Сергій Г.[?]* згадується у доповідній записці від 20 жовтня 1941 р. як завідувач господарством (ймовірно, ЦІМ), якому просять надати доступ на територію Лаври [1, 29]. На фотографії від 20 грудня 1941 р. він разом з Н. Фетіхом, Д. Ласло і В. Шугаєвським розглядає золототкані речі, вилучені з-під руїн Успенського собору [55, 132, рис. XX]. У списку з НМІУ він згадується як співробітник Музею до- і ранньої історії, де він вірогідно виконував обов'язки коменданта. Він підписував рукописні варіанти табелів робочих та довідку про наявність утриманців, видану П.А. Червоненку за місцем проживання по вул. Володимирській 57 [9, 6, 8, 10, 12, 40].

37 За наказом №7 від 20.12.1943 р.: «Призначити на роботу реставратора-консерватора т. Галяна Данила Семеновича 20/XII-1943 р. Підстава: заява т. Галяна. Підпис: в.о. директора І. Бондар» [2, 7].

38 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§9. Призначити на посаду зав. фотолабораторії тов. Горохова Савву Івановича з 15/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

5. Деденьова Л.В. як співробітниця Музею до- і ранньої історії згадується у списку НМІУ. У списку ІА НАНУ її прізвище закреслене (можливо, звільнилася влітку 1943 р.). Після окупації з 1 грудня 1943 р. працювала в Історичному музеї секретарем-керуючою справами [2, 4], 14 березня 1944 р. вийшла на пенсію [3, 6].

6. Демідчук Федір Іванович з 1930-х рр. працював у ЦІМ, у 1932 р. – заступник директора³⁹. Згадується в обох списках співробітників Музею до- і ранньої історії як реставратор. У архіві НМІУ є недатоване німецькомовне посвідчення⁴⁰: «*Генералкомісар в Києві. Відділ II-і. Окружне управління до- і ранньої історії. Київ ... 4 р. Посвідчення. Деменчук⁴¹ Федір Іванович прийнятий на роботу реставратором до Окружного управління до- і ранньої історії. Це посвідчення видає йому для пред'явлення в Житомирському міському магазині. На підставі цього посвідчення має Житомирський міський магазин видати його родині продуктові картки. Керівник Окружного управління до- і ранньої історії*» [9, 19]. Ще один документ, що стосується цього працівника – розписка за отриману платню: «*Расписка. 4-II-43 Зарплату в сумме 577 руб. (пятьсот семьдесят семь руб.) от Управления по делам до и ранней истории получил за январь месяц, Ф.И. Демидчук*» [9, 22].

7. Іванова Ірина Іванівна (ймовірно, 1926 р. н.) працювала лаборантом. У архіві НМІУ зберігаються її лікарняні листи. Перший – з 6-ї поліклініки, за 19–25 серпня 1942 р., повідомляє: вік – 16 років; робота – Археологічний інститут, лаборант; діагноз – катар. ангіна, температура – 37,8; режим – постільний [9, 34]. Другий лікарняний, від 28 серпня 1942 р. до 5.08⁴², подає таку інформацію: адреса – Жилан[ська?] 51–7; діагноз – катар. ангіна, температура 37,5; рекомендований постільний режим [9, 28].

8. Каневська Марія Феліксівна згадується в обох списках співробітників, працювала бібліотекарем. У архіві НМІУ зберігається довідка: «*м. Києва. Б/У 85. 30 вересня 1942 р. Інституту археології в. Володимирська № 57. Цим будинкоуправління по вул. Саксаганського № 14, ставить Вас до відома, що в зв'язку зі зміною в родині – видана довідка «Ausweis» про утримання вашою співробітницею п. Каневською М.Ф. її мати п. Козир П.П. втрачає силу з 1 жовтня ц. р. (Підпис – Керуючий б/у)*» [9, 23]. Ще одна довідка (Ausweis) від 30 вересня 1942 р. (дійсна до 1 жовтня 1942 р.) містить таку інформацію: місце роботи – Інститут археології; посада – бібліотекар; адреса – вул. Панківська, № 14, кв. 10. Вказаний один член родини – мати Козир П., 1879 р. н. Примітка повідомляє: «*Перебування на утриманні з 1.10.1942 р. переходить до іншої особи про що надіслано в листі 30.09.1942 р.*» [9, 44]. У спогадах Н. Лінки-Геппенер згадується заручена з німцем бібліотекарка, що виїхала з ним на Захід [32, 250].

9. Кузнецов М. В. зазначений у листі співробітниць музею як член партії, заарештований Гестапо: «*Співробітники, які потрапляли у скруту, могли щоразу розраховувати на підтримку Пауля Грімма. Він навіть зробив невдалу спробу допомогти заарештованому Гестапо члену партії М. В. Кузнецову, який звідти так і не повернувся*» [61; 50, 458]. Н. Лінка-Геппенер зазначала, що молодий археолог Кузнецов мав туберкульоз хребта. Він, очевидно, мав зв'язки з підпіллям, і через це був заарештований Гестапо [32, 237, 241, 242].

39 Згадується в актах від 25.04.1932 р., 26.05.1932 р., 17.06.1932 р., 7.07.1932 р. [7, 15, 16, 18–20, 34]. В акті від 21.04.1932 р. зазначається: «*1932 р. 21 квітня зав. фондом Колюняк, заст. директора Демидчук та препаратор Галян склали цей акт про те, що зі складів на горішньому поверсі вилучено срібні, золоті, посріблені та позолочені експонати та перенесено їх до сховищ дорожочінностей. Ключі від сховищ має т. Демидчук, двері сховищ запечатуються*» [7, 21, 25].

40 «*Der Generalkommissar in Kiew Abt. II-i. Bezirksamt für Vor- und Frühgeschichte. Kiew den ... 4. Ausweis. Dementschuk Fedor Iwanowitsch ist im Bezirksamt für Vor- und Frühgeschichte beim Generalkommissar in Kiew, Abteil. II-i als Restaurator angestellt. Dieses Ausweis ist Ihm für die Vorzeigung in Shitomir Stadthandel ausgegeben. Auf Grunde dieses Ausweises hat der Shitomir Stadthandel seiner Familie die Lebensmittelkarten auszuliefern. Leiter des Bezirksamtes für Vor- und Frühgeschichte*». Посвідчення недатоване, проте згадка Окружного управління відносить його до 1942 р. Прізвище написано з помилкою «Деменчук».

41 Прізвище вказане з помилкою.

42 Помилка у даті, швидше 5.09.

Liste der Arbeiter des Bezirksamtes für Vor- u. Frühgeschichte

vom 1. bis 15. ten Oktober 1942.

Name & Vorname	1/X	2/X	3/X	5/X	6/X	7/X	8/X	9/X	10/X	11. Tag	12/X	13/X	14/X	15/X	Zus. Tage
1. Pantschenko, Konstantin	/	/	1-Urlaub	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
2. Melnikow, Maximin	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	13
3. Bezborodko, Igor	/	/	/	/	/	/	/	/	/	-	/	/	/	/	13
4. Werna, Nikolaj	/	/	/	/	/	/	/	/	/	-	/	/	/	/	13
5. Sanadworow, Peter	/	/	/	/	/	/	/	/	/	±	/	/	/	/	13
6. Nowik, St.	-	-	- Urlaub	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	/	4
7. Nowik, St.	-	-	- Urlaub	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	/	4
8. Limanski, Anatol	-	-	- Urlaub	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	/	4
9. Koweljew, g.	-	-	Urlaub	-	/	/	-	-	/	-	/	/	-	/	6
10. Schwetschenko, g.	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	-	1/2	1/2	-	1/2	1/2	1/2	1/2	5 1/2

Рис. 6. Табел ь роботи підсобних працівників.

Підсобні робітники. Прізвища підсобних працівників (робітників, двірників, прибиральників) відомі за робочими табелями (рис. 6), заявами, посвідченнями з архіву НМІУ. Зберіглася відомість з особистими даними таких працівників (рис. 7).

1. *Безбородько Ігор* згадується у табелі за 1–15 жовтня 1942 р., робітник [9, 4].

2. *Верна Микола Петрович* (народився у 1920-х рр.), робітник, згадується в обох списках (в обох прізвище закреслено). Його прізвище наведене у табелях за 1–15 жовтня 1942 р., 1–15 січня 1943 р., 16–31 січня 1943 р., 1–15 лютого 1943 р., 16–28 лютого 1943 р., 1–15 березня 1943 р. [9, 4–13]. Відомість надає про нього такі дані: сімейний стан – неодружений; проживання – вул. Кадетське шосе 19/7; спеціальність – столяр; робота, що виконується – робітник; члени родини – немає; знання німецької – немає [9, 31].

3. *Занадворов Петро Вікторович* (1924 р. н.), робітник, згадується в обох списках (в обох його прізвище закреслено), а також у табелі за 1–15 жовтня 1942 р. (як «Занадворний») [9, 4]. Його прізвище є у табелях за 1–15 січня 1943 р., 16–31 січня 1943 р., 1–15 лютого 1943 р., 16–28 лютого 1943 р., 1–15 березня 1943 р. [9, 5–13] і списку відпусток⁴³ 18–22 травня 1942 р. [9, 15]. У

der Arbeiter des BEZIRKSAMTES für VOR-und-FRÜHGESCHICHTE beim
Generalkommissar, Abt. II-i

Nr.	Vor-und Zuname	geburtsdatum.	Familienstand	Wohnung	Erlerner Beruf.	Ausgeübte Tätigkeit	Familienangehörige.	Kenntnisse der deutsch. Sprache.	Behaltsklasse.	Die je-währten Sachbezüge.
1.	Nowik, Nikolaus Ewstajewitsch.	1887	Verheiratet	Lukjanowska Str. 59/1	Ungelernt	Arbeiter	2	Nicht	20 RM monatlich	
2.	Nowik, Stephan Ewstajewitsch	1886	Verheiratet	Lukjanowska Str. 59/26	Ungelernt	Arbeiter	4	Nicht	" "	
3.	Limanski, Anatol Wasiljewitsch	1926	Ledig	Twerskaj Str. 8/6	Ungelernt	Arbeiter	-	Nicht	" "	
4.	Pantschenko, Konstantin Dementjewitsch	1895	Verheiratet	Saksaganaka Str. 22/7	Ungelernt	Arbeiter	2	Nicht	" "	
5.	Sanadworow, Peter Viktorowitsch	1924	Ledig	Naberejnoje Schosse 18/5	Ungelernt	Arbeiter	-	Nicht	" "	
6.	Werna, Nikolaus Petrowitsch	192	Ledig	Kadeten-schosse, 19/7	Tischler	Arbeiter	-	Nicht	" "	

Leiter des Bezirksamtes für
Vor-und-Frühgeschichte

Рис. 7. Відомість з особистими даними підсобних робітників.

43 У списку відпусток рік не вказаний, проте, враховуючи наявність прізвищ – Новік С. і Новік Н., які зникають з табелів на початку 1943 р., його впевнено можна датувати 1942 р.

відомості є такі дані про нього: сімейний стан – неодружений; проживання – Набережне шосе 16/6; спеціальність – некваліфікований; робота, що виконується – робітник; члени родини – немає; знання німецької – немає [9, 31].

4. Занадворова Кс. Ден. згадується в обох списках, можливо, родичка П. Занадворова.

5. Зварич Іван Євтухів. (1889 р. н.), двірник. У архіві НМІУ є форма № 2 (подовження листка непрацездатності) з поліклініки комітету допомоги за 13–24 жовтня 1942 р., у якому вказана така інформація: робота – двірник, буд. 57 по Короленка, рік народження – 1889. Діагноз – міозит м'язів спини [9, 33]. Наявне також його посвідчення працівника Генерального комісаріату від 16 травня 1942 р., підписане П. Гріммом (рис. 8), у якому вказане його місце проживання – вул. Кузнечна 14/4. Воно було дійсне до 30 червня 1942 р., потім тричі подовжувалося (до 31 грудня 1942 р.) [9, 45]. У грудні двірник звільнився, на що вказує його заява (рис. 9): «Генеральний комісар в Києві. Відділ II-і. Окружне управління до- і ранньої історії. Київ, 10.12.1942 р. Двірник Окружного управління до- і ранньої історії Зварич Іван з 10.12.1942 р. звільнений за власним бажанням. Керівник Окружного управління до- і ранньої історії»⁴⁴ [9, 20].

6. Іванченко Григорій Мартинович згадується в обох списках. Вірогідно, про нього йдеться у доповідній записці від 20 жовтня 1941 р. про доступ на територію Лаври [1, 29]. Йому також належить довідка (Ausweis): місце роботи – Археологічний музей; адреса – Набережне Шосе, № 16, кв. 7; члени родини – дружина Іванченко А.А., 1898 р. н.; син Іванченко А.Г., 1941 р. н.; теща Янчук А.І., 1868 р. н. [9, 39].

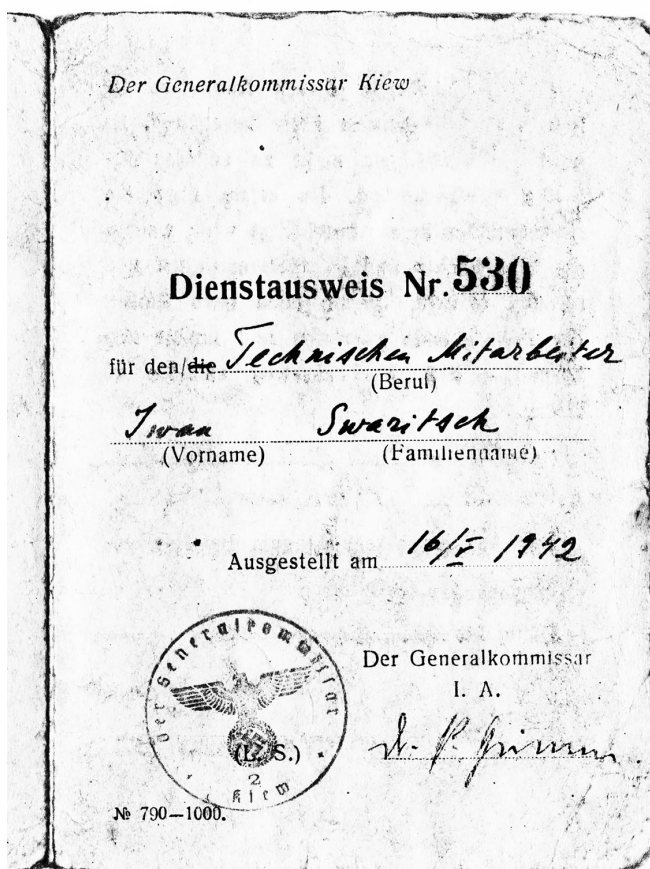

Рис. 8. Службове посвідчення І. Є. Зварича з підписом П. Грімма.

44 «Der Generalkommissar in Kiew Abt. II-i. Bezirksamt für Vor- und Frühgeschichte. Kiew, d. 10.XII-42 r. Auf eigenen Wunsch ist der Hausknecht des Bezirksamtes für Vor- und Frühgeschichte Swaritsch Iwan den 10.XII-42 r. entlassen. Leiter des Bezirksamtes für Vor- und Frühgeschichte». Розпорядження не підписане, але за датою воно подавалося на підпис Йозефу Бенцінгу.

7. Ковальов Г., робітник, згадується у табелі за 1–15 жовтня 1942 р. [9, 4].

8. Ліманський Анатолій Васильович (1926 р. н.), робітник, згадується у табелях за 1–15 жовтня 1942 р. і 1–15 січня 1943 р. [9, 4, 5]. Відомість надає про нього такі дані: сімейний стан – неодружений; проживання – вул. Тверська 8/6; спеціальність – некваліфікований; робота, що виконується – робітник; члени родини – немає; знання німецької – немає [9, 31].

9. Мельник В. згадується в обох списках (в обох його прізвище закреслене). Можливо, це та ж сама особа, що й Мельников Володимир⁴⁵, який згадується у табелі за 1–15 жовтня 1942 р. [9, 4] та у списку відпусток 18–24 липня 1942 р. [9, 15], Мельник В. згадується у табелях за 1–15 січня 1943 р., 16–31 січня 1943 р., 1–15 лютого 1943 р., 16–31 лютого 1943 р., 16–28 лютого 1943 р., 1–15 березня 1943 р. [9, 5–13].

10. Новік Микола Євстафійович (1887 р. н.), робітник, табелювався за 1–15 жовтня 1942 р., 1–15 січня 1943 р. [9, 4, 5] і був списку відпусток 8–24 серпня 1942 р. [9, 15]. Відомість надає про нього такі дані: сімейний стан – одружений; проживання – вул. Лук'янівська 59/1; спеціальність – некваліфікований; робота, що виконується – робітник; члени родини – 2; знання німецької – немає [9, 31].

11. Новік Степан Євстафійович (1886 р. н.) – робітник, ймовірно брат М. Новіка, є у табелях за 1–15 жовтня 1942 р., 1–15 січня 1943 р. [9, 4, 5], у списку відпусток 8–24 серпня 1942 р. [9, 15]. Відомість надає про нього такі дані: сімейний стан – одружений; проживання – вул. Лук'янівська 59/26; спеціальність – некваліфікований; робота, що виконується – робітник; члени родини – 4; знання німецької – немає [9, 31].

12. Панченко Костянтин Дементійович (1895 р. н.) робітник, потім двірник, згадується в обох списках, у табелі за 1–15 жовтня 1942 р. [9, 4], у списку відпусток 15–31 серпня 1942 р. [9, 15]. Зберіглася його заява: «До Окр. Управління в справах археології та давньої історії. Від робітника Панченко Костянтина Дементійовича. Заява. Прошу зарахувати мене на посаду двірника в ввіреному Вам (управлінні) музеї археології. 10/XII.1942 р. Др. Бенцінгу на розпорядження. Підпис – Курінний» [9, 21]. Заява написана в день звільнення колишнього двірника І. Зварича. Відомість надає про нього такі дані: сімейний стан – одружений; проживання – вул. Саксаганська 22/7; спеціальність – некваліфікований; робота, що виконується – робітник; члени родини – 2; знання німецької – немає [9, 31].

13. Червоненко Пантелеймон Антонович, прибиральник, згадується в обох списках. Йому належить довідка (Ausweis) від 30 липня 1942 р., підписана комендантом С. Григор'євим: місце роботи – Обласне управління археології і давньої історії; посада – прибиральник управління. Адреса: вул. Володимирська, № 57, кв. 38; член родини – дружина Червоненко Параскева Семенівна, 1886 р. н., підстава утримання – стара, хвора. [9, 40]. Н. Лінка-Геппенер згадує старого

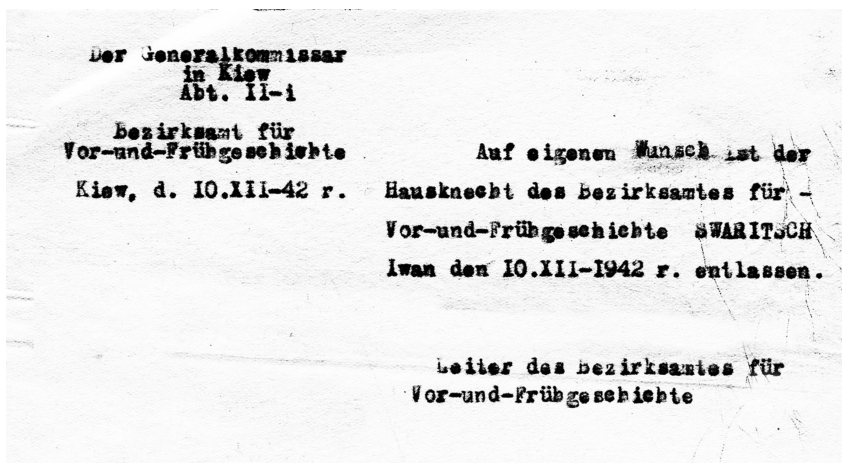

Рис. 9. Заява про звільнення двірника І. Є. Зварича.

охоронця Пантелеймона, якого одного разу побив Р. Штампус, тому що той вчасно не відкрив йому двері [32, 246, 247, 254]. У 1943 р. П. Червоненко працював в Історичному музеї, разом з дружиною-прибиральницею⁴⁶. Обоє звільнилися 1 вересня 1944 р. [3, 60].

14. *Шевченко Георгій (Юрій) Олександрович*, робітник, згадується у табелі за 1–15 жовтня 1942 р. [9, 4]. Йому належить заява від 10 грудня 1942 р.⁴⁷: «Директору П. П. Курінному. Заява. Постільки в моєму навчанні наступив такий період, що я не можу регулярно відвідувати роботу, я прошу Вас мою відсутність рахувати, як законну» [9, 18].

Співробітники, посади яких невстановлені. Посади кількох співробітників невідомі, серед них можна назвати таких працівників.

1. *Андріюк З.* зазначений у списку НМІУ (прізвище дописано вкінці олівцем).

2. *Вавилов* згадується Н. Лінкою-Геппенер як колишній білогвардійський офіцер, що працював у музеї восени 1943 р. і виїхав з німцями на Захід [32, 250, 252].

3. *Конопльов С. С.* вказаний в обох списках співробітників.

4. *Семенова Кл. Ант.* також згадується в обох списках.

5. *Таранушенко Петро Андрійович* – у списку з НМІУ (прізвище закреслене). Йому належить довідка (Ausweis): місце роботи – Генеральний комісаріат, Київ, відділ Па. Адреса: Круглоуніверситетська, № 2, кв. 31; члени родини – дружина Таранушенко Олена Павлівна, 1912 р. н.; син Таранушенко Борис Петрович, 1936 р. н.; син Таранушенко Георгій Петрович, 1938 р. н.; тітка Кошель Софія Романівна, 1876 р. н. [9, 43].

Таким чином, під час окупації у Музеї до- і ранньої історії працювало понад 40 різних за фахом місцевих співробітників. Найбільш вичерпна інформація про них міститься у документах наукового архіву НМІУ. У статті вперше опубліковано близько 20 документів щодо кадрового складу співробітників, також проаналізовано та подано інформацію ще з 25 архівних джерел. Проте наведений перелік співробітників може виявитися неповним, і подальші дослідження можуть надати додаткову інформацію про особовий склад музею в окупаційний період.

Джерела та література

1. ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 171.
2. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. 1.
3. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. 2.
4. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. 2а.
5. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. 3.
6. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. 4.
7. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 18.
8. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 28а.
9. НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 54а.

46 За наказом №2 від 15.11.1943 р.: «§2. Призначити на посаду сторожа-двірника Музею тов. Червоненко Пантелеймона Антоновича з 10/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном... §11. Призначити на посаду убиральниці Музею тов. Червоненко Параску Семенівну з 15/XI-1943 р. з місячним іспитовим терміном» [2, 2].

47 В оригіналі заява помилково датована 1941 р. Проте на той момент музей не працював, а П. Курінний був відсутній у Києві. До того ж заява подавалася на підпис Й. Бенцінгу, що дає змогу впевнено датувати її 1942 р.

10. ЦДАВО України, ф.166, оп. 6, спр. 3427.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп.12, спр. 418.
12. ЦДАВО України, ф. 2077, оп. 1, спр. 10.
13. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4.
14. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7.
15. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 103.
16. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 104.
17. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 3, спр. 25.
18. *Абашина Н., Станиціна Г.* До 100-річчя Євгенії Володимирівни Махно // **Археологія.** 2013, № 3.
19. *Андрєєв В.* Проект видання зводу пам'яток зарубинецької та черняхівської культур В. Петрова: спроба реалізації в окупованій Україні (1942–1943 рр.) // **Культурологічний вісник.** Вип. 29. 2012.
20. *Больботенко І.* Про що розповідають фото з родинного архіву Надії Володимирівни Лінки-Геппенер // **До 100-річчя Національного музею історії України. 3 історії музею та його раритетів.** Київ, 1998.
21. *Борисенко В.* Традиційна культура фінів початку ХХ ст. в малюнках художника-етнографа Юрія Павловича (1872–1947) // **Павлович Ю. Фінляндія (1905–1910).** Київ, 2001.
22. *Бузян Г.* Пам'яті Євгенії Володимирівни Махно // **Pereyaslavica.** Наукові записки. Вип. 3 (5). Переяслав-Хмельницький, 2009.
23. *Відейко Ю. Кордиш Н.Л.* // **Енциклопедія Трипільської цивілізації.** Т. 2. Київ, 2004.
24. *Гедз В.* Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.) // **Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики.** Вип. 15. Київ, 2007.
25. *Геппенер-Лінка Н.* Спогади про Всеукраїнське музейне містечко 1929–1939 рр. // **Лаврський альманах.** Вип. 11. Київ, 2003.
26. *Горохівський П. П.П.* Курінний – видатний учений і діяч культури України 20–30-х рр. ХХ століття // **Курінний П.П. Історія археологічного знання про Україну.** Умань, 2013.
27. *Гороховский Е.* Встречное движение: две истории о приключениях сокровищ культуры Украины и Германии в ХХ в. // **Зеркало недели,** № 34, 02.09.2000.
28. *Дзбановський Є.* Інститут археології АН УРСР у 1944 році // **Археологія.** Т. I. 1947.
29. **Інститут археології Національної академії наук України (1918–2014).** Київ, 2015.
30. *Кашеварова Н.* Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Ч. I: Джерелознавче дослідження. Київ, 2014.
31. *Кашеварова Н.* Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гауптштурмфюрера Оскара Вендта на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листопада 1942 р. // **Архіви України.** 2005, № 1–3.
32. **Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи. Спогади.** Київ, 2016.
33. *Козловська В.* Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1928.
34. *Козюба В.* До 130-річчя Іллі Михайловича Самойловського // **Археологія.** 2012, № 1.
35. *Колеснікова В., Черновол І., Яненко А.* Музей (Кабінет антропології та етнології ім. проф. Хв. Вовка). Київ, 2012.

36. Кот С. Курінний Петро Петрович // **Енциклопедія історії України**. Т. 5. Київ, 2008.
37. Кот С., Коренюк Ю. Михайлівські пам'ятки в російських музеях // **Пам'ятки України**. 1999, № 1.
38. Курас Г., Якушева-Омельянчик Р. Шугаєвський В.А. – історик, археолог, нумізмат // **Київська старовина**. 1995, № 5.
39. Латуха Т. Археологічний музей при київських вищих жіночих курсах // **Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Мат. наук.-практ. конф., присв. 70-річчю Білоцерківського держ. краєзн. музею**. Біла Церква, 1994.
40. Ляшко С. Безвенглинський Б.П. // **Енциклопедія Трипільської цивілізації**. Т. 2. Київ, 2004.
41. Ляшко С. Курінний П.П. // **Енциклопедія Трипільської цивілізації**. Т. 2. К., 2004.
42. Малолєтова Н. Діяльність німецького бібліотекаря та книгознавця Йозефа Бенцінга під час нацистської окупації України (1941–1944) // **Студії з архівної справи та документознавства**. Т. 15. Київ, 2007.
43. Павлова В. Сторінки життя та наукова діяльність В.Є. Козловської // **Археологія**. 2007, № 4.
44. Пам'яті Євгенії Федорівни Покровської // **Археологія**. 1996, № 1.
45. Пекарська Л. Петро Курінний: повернення із забуття // **НМІУ – 110. Збірка наукових праць**. Ч. 2. Київ, 2009.
46. Салата О. Наукова інтелігенція Києва в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1942 рр. // **Київ і кияни у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ ст.: європейський цивілізаційний вимір**. Мат. V щорічної всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2015.
47. Себта Т. **Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II Світової війни**: Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2000.
48. Себта Т. Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при Райхскомісарі України: іст. нарис // **Архіви України**. 2009, № 3–4 (264).
49. Скорий С. Відділ скіфо-сарматської археології: історія, підсумки, перспективи // **Археологія**. 2005, № 1.
50. Сорокіна С., Завальна О. Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 р. // **Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів**. Т. 28. Київ, 2014.
51. Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) // **Археологія і фортифікація України**. Кам'янець-Подільський, 2015.
52. Станиціна Г.О. Маловідомі документи в науковому архіві Інституту археології НАНУ // **Музейні читання. Мат. наук. конф. «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки» 15–17 листопада 2010 р.** Київ, 2011.
53. Строкова Л. Музейні втрати в Україні («Краківський слід» археологічних колекцій Національного музею історії України та перспективи повернення) // **Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики**. Київ, 2005.
54. Ткаченко М. **Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.)**: Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996.
55. Феттіх Н. **Київський щоденник (3.XII.1941 – 19.I.1942)**. Київ, 2004.
56. Філонов Л. **Із плину часу. Історико-документальні нариси, публіцистика**. Вінниця, 2006.

57. Яненко А. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. // **Сіверщина в історії України**. Вип. 8. Київ–Глухів, 2015.

58. **Die Internierung von Paul Grimm** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.professor-paul-grimm.de/inter1946.html>. – Дата звернення: 11.02.2016. – Назва з екрана.

59. *Grimm P.* Nordische Funde der Jungsteinzeit aus der Ukraine // **Germanen Erbe**. Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte. Heft 9/10. September/Oktober 1942.

60. *Seitz R. H.* **Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a. d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost)europäischen Bezüge**. 2009.

61. *Šilina L., Pokrows`ka E., Machno E.* Ein Dokument der Museumsgeschichte // **Informationen für die Museen der DDR** / Institut für die Museumswesen. 1989, nr. 2.

62. [Відсканований лист нім. м.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.professor-paul-grimm.de/mitarbeiterbrief-05-12-1942.pdf> – Дата звернення: 11.02.2016. – Назва з екрана.

63. [Відсканований лист нім. м.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.professor-paul-grimm.de/Brief421216Kiew.pdf> – Дата звернення: 11.02.2016. – Назва з екрана.